

УДК 371.671.11.,19”

Марчук О. О., к.пед.н. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ О. ЗАЧИНЯЄВА ЯК ВЗІРЕЦЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

***Анотація.** У статті досліджено основні постулати психолого-педагогічної системи навчання О. Зачиняєва на прикладі вивчення орфографії; розглянуто пропозиції педагога щодо залучення під час опрацювання нового навчального матеріалу всіх проявів людської психіки; обґрунтовано, що положення системи навчання, запропоновані О. Зачиняєвим, залишаються актуальними і можуть бути використані у сучасній середній школі.*

***Ключові слова:** психологія, педагогіка, орфографія, система навчання.*

***Аннотация.** В статье исследуются основные постулаты психолого-педагогической системы обучения А. Зачиняева на примере изучения орфографии; рассмотрены предложения педагога по привлечению при подготовке нового учебного материала всех проявлений человеческой психики; обосновано, что положения системы обучения, предложенные А. Зачиняевым, остаются актуальными и могут быть использованы в современной средней школе.*

***Ключевые слова:** психология, педагогика, орфография, система обучения.*

***Annotation.** The author analyzes the basic tenets of A. Zachynyayev's psychopedagogical training system on the example of spelling; teacher's proposals on attraction in preparing new teaching material all forms of the human psyche are considered; it is justified that the provisions of the training system proposed by A. Zachynyayev remain relevant and should be used in the modern school.*

***Keywords:** psychology, education, spelling, learning system.*

В останні десятиліття в Україні відбувається процес динамічного реформування системи освіти відповідно до європейських стандартів, відтак актуалізується потреба ґрунтовного вивчення й творчого застосування педагогічного досвіду освітньо-культурних установ минулих століть та пропагування кращих освітянських ідей сьогодення. Важливі державні документи, зокрема, Державна національна програма „Освіта (Україна ХХІ століття) (1993), Закон України “Про освіту” (1996), „Про загальну середню освіту” (1999), „Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів” (1996), „Концепція виховання дітей та молоді в національній

системі освіти” (1996), „Концепція загальної середньої освіти” (2001), „Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті” (2002), цільова програма «Вчитель» (2002), „Концепція національного виховання” (2009), „Положення про загальноосвітній навчальний заклад” (2010) називають визначальним вектором сучасної освіти формування гармонійної учнівської особистості, вихованої на кращих взірцях вітчизняної педагогіки.

У державній національній програмі „Освіта (Україна ХХІ століття)” виділено основні напрями реформування освітянської сфери. Одним із стратегічних завдань її реформування визнано відродження і розбудову національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, а головна мета виховання полягає у набутті молодим поколінням соціального досвіду, успадкуванні духовних надбань українського народу, досягненні високої культури міжнародних взаємин, формуванні у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян України, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Тому виникає необхідність дослідження освітянських здобутків в минулому.

Питання зв'язку психології та педагогіки досліджувалися багатьма вченими: В. Бондар, Л. Долинською, В. Катирло, В. Крутецьким, В. Лозовою, С. Максименко, З. Огороднійчук, О. Скрипченко, Г. Стінгом. Так, у дослідженні „Основи психології та педагогіки” О. Степанова та М. Фіцули [2] розкрито загальні засади цих дисциплін із урахуванням історичного досвіду і сучасних реалій вітчизняної школи. У дисертаційній роботі „Розвиток експериментальної педагогіки в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст.” В. Лук'янової [3] досліджено особливості, зміст, форми й методи розвитку експериментальної педагогіки в Україні, проаналізовано погляди на освіту та виховання молоді А. Володимирського, В. Гаккебуш, В. Протопопова, Н. Сибірцева. Іншим важливим дослідженням є праця Л. Лисенко „Становлення та розвиток експериментальної педагогіки в розвинутих країнах Заходу (кінець ХІХ – початок ХХ століття)” [4], у якій автор систематизувала науково-педагогічні здобутки основних представників експериментальної педагогіки: А. Біне, В. Лая, Е. Меймана, М. Монтессорі, Е. Торндайка, С. Холла та проаналізувала організацію експериментально-пошукової роботи в освітніх закладах Заходу.

Однак, закордонний та вітчизняний досвід впровадження експериментальних методів навчання, недостатньо активно впроваджується в Україні, що визначило актуальність нашого дослідження.

Метою нашої статі є дослідження експериментальної методики навчання О. Зачиняєва та розроблення пропозицій щодо шляхів впровадження основних положень педагога-новатора у практику нинішніх шкіл.

Для реалізації визначеної мети в роботі вирішуються такі завдання:

- проводиться аналіз основних положень психолого-педагогічної системи навчання орфографії О. Зачиняєва;
- розкриваються основні характеристики підручника О. Зачиняєва „Орфографічний правопис”;
- обґрунтовуються пропозиції щодо впровадження та удосконалення психологічного навчання у сучасній школі.

Завданням **нинішньої педагогіки** є впровадження ефективних методів та прийомів навчання, спрямованих на належне оволодіння навчальним матеріалом та розкриття потенціалу кожної учнівської особистості. Тому, особливу увагу при викладанні окремих предметів доцільно звертати на психолого-емоційну сферу дитини, оскільки залучення процесів мислення, логіки, уваги, цікавості, позитивних вражень значно сприяє легшому засвоєнню матеріалу. Сьогоднішній педагог повинен володіти високою психологічною культурою, під якою у розуміється „провідна характеристика особистості учителя, що включає глибокі знання з психології, уміння використовувати їх у роботі з учнями, а також здатність бачити за поведінкою дитини її душевний стан, рівень розвитку пізнавальних процесів та рис характеру” [1]. Врахування індивідуальних особливостей дитини, її природних задатків, темпераменту, створення належного морально-психологічного клімату у класному колективі повинні бути основою роботи педагогічного працівника.

Тому, для реалізації цього завдання, при укладанні методичних рекомендацій до викладання окремих дисциплін та підготовці учителя до занять із дітьми слід ураховувати педагогічні надбання минулого.

Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався виникненням нових освітніх реформаторських течій, поява яких була „зумовлена практичним прагненням педагогів побудувати нову школу на теоретичних засадах педагогів-класиків, яка б виховувала ініціативних всебічно розвинених людей” [5, с. 594]. Особливого поширення набули теорії „громадського виховання”, „трудової школи”, „вільного виховання”, „нового виховання”, вальдорфської школи. Світова педагогічна думка того часу представлена іменами Г. Гаудіга, О. Кей, Г. Кершенштайнера, Я. Корчака М. Монтессорі, Г. Шарльмана. Значний вплив на подальший розвиток педагогічних учень мала експериментальна педагогіка, яка акцентувала увагу не на навчанні дитини, а на вивченні її психолого-емоційного стану. Теоретиками нового напрямку прийнято вважати німецьких педагогів-психологів Е. Меймана та В.-А. Лайя, які вивчили та систематизували різноманітні психологічні концепції розвитку дитини і ставили їх за основу навчання та виховання. У вітчизняній науці експериментальну педагогіку 20-30 років XX представляли Л. Виговський, О. Залужний, П. Зінченко, О. Попов, І. Соколянський. Цікавою для нинішніх вчителів є теорія психолого-педагогічного навчання освітянина-новатора початку XX століття А. Зачиняєва.

Автор розробив власну методику навчання орфографії, яка ґрунтувалася на основних положеннях психології та педагогіки. У його вченні чітко виділяється *об'єкт* та *методологія* навчання. Аналіз його психолого-морфологічної системи навчання орфографії свідчить, що під об'єктом автор розумів мовні лексеми та їх зв'язок, а методологією – комплекс методів та прийомів навчання для оволодіння навиками письма.

Основні постулати свого вчення, що ґрунтується на залученні психолого-емоційної сфери, О. Зачиняєа активно впроваджував у розроблених підручниках. Він був автором „Абетки творчості” [6] (комплексу навчальних матеріалів для початкової школи), „Букварика” [7] та серії хрестоматій „Золотоцвіті” [8]. У „Абетці творчості” автором було розміщено букви, малюнки та цифри, за допомогою яких дитина виконувала різноманітні завдання: складала слова, підписувала малюнки, укладала власні історії та робила порівняння. Комплекс містив спеціальне паспарту, що дозволяло проявляти самостійність та творчість учня. Автор зазначав, що застосування подібних методик повинно спрямовуватися на винахідливість учня, а для цього навчальні матеріали повинні викликати зацікавленість, бути зрозумілими та доступними учням.

У „Золотоцвітах” були надруковані та подані писаними буквами тексти для читання та переписування. О. Зачиняєв пропонував навчати учнів на кращих взірцях літератури, тому подав твори „Кавказький полонений”, „Де любов – там і Бог” Л. Толстого, „Батько та дочка” Б. Грінченка, „У засаді” І. Любича-Кошура, „Білий пудель” О. Куприна, „Тасо” К. Носилова, поезію Ф. Тютчева. Укладач підручників прагнув викликати в школярів не лише бажання навчитися гарно писати, а й любити художнє слово, прагнути до моральної досконалості. У передмові до одного із своїх видань він зазначив: „Ця книга як взірець художньо-виховного читання викликає у дітей чимало думок та почуттів, спонукає їх на кращі вчинки. Шляхом подібного читання розвиваються не лише розумові задатки, а й почуття волі” [9, с. 3]. О. Зачиняєв рекомендував використовувати свої збірники на уроках із письма при вивченні орфографії, тому, що розроблена автором методика особливо акцентувала на міжпредметних зв'язках і комплексному вивченні дисциплін гуманітарного циклу.

О. Зачиняєа без перебільшення можна назвати педагогам-новатором. Він експериментував із методами та прийомами навчання, намагався підібрати найбільш ефективні та доступніші у застосуванні. Свою педагогічну систему він називав „частиною експериментальної дидактики”. У передмові до видання „Психо-морфологічна система навчання орфографії” укладач підручника пояснив, що його методика ґрунтувалася на дослідях В. Лая, Хагенмюллера, Фукса, Ігнера, М. Лобзина та на власних спостереженнях: „оригінальність моєї психо-морфологічної системи полягає у не в тому, що всі її елементи я відкрив чи створив із нічого: я

використовував усе, що розроблено у сучасній педагогіці, я вивчив принципи нинішнього мовознавства, видатним представником якого у нас є професор І. Бодуен де Куртене” [9, с. 4]. Подібна тактика уже застосовувалася вчителями Німеччини, Франції та інших країн.

При укладанні психолого-педагогічних рекомендацій педагог-новатор консультувався у видатних вчених того часу. Зокрема, він співпрацював із завідуючим експериментально-психологічною лабораторією у Санкт-Петербурзі проф. А. Нечаєвим. Участь в обговоренні структури „Орфографічного правопису” брав приват-доцент Санкт-Петербурзького університету М. Кульман. Виданню дослідження О. Зачиняєва посприяв О. Шахматов, який стежив за дотриманням норм тогочасного мовознавства.

Для вивчення найдоцільніших методів та прийомів орфографії автор провів дослідження, результати яких були висвітлені на другому Всеросійському З’їзді із педагогічної психології та на першому Всеросійському З’їзді вчителів щодо впровадження положень 1872 року. Освітяни дали схвальну оцінку нововиробленій системі навчання, основні тези якої були висвітлені у науково-педагогічних розвідках „Орфографічний правопис” та „Експериментальна методика навчання орфографії”.

Психо-морфологічне навчання ґрунтувалося на принципах осмислення, розуміння та зацікавленості, оскільки „одна лише механічна робота на уроці нудна, втомлює своєю нецікавістю” [9, с. 4]. Відтак у підручниках використано тексти із захоплюючим сюжетом, доступним для школярів.

Найважливіший акцент у психолого-морфологічній системі навчання орфографії було відведено вивченню слова, яке є основою мови. На той час елементарними одиницями в мові вважалися морфологічні частини слова, тому педагог-експериментатор пропонував починати вивчення орфографії із коренів слів, адже „психологія мови доводить, що для нашої свідомості слово не просто комплекс букв, а ідея, думка, яка символізується відомим набором звуків чи літер” [9, с. 5]. О. Зачиняєв подавав вправи так, щоб дитина відчувала слово, прагнула його написати повністю. Після роботи над коренями, він вчив підбирати суфікси, потім – префікси. Автор наголошував на необхідності комплексного вивчення мовних одиниць, тому поступово учні привчалися систематизувати лексеми за певними принципами, узагальнювати окремі мовні явища. Це дозволяє стверджувати, що О. Зачиняєв наголошував на необхідності переходу від вивчення простішого матеріалу до складнішого, систематизації та узагальненні виучуваного.

Значну увагу у психолого-педагогічній системі було приділено самостійній роботі та розвитку творчих здібностей дитини, які теоретик вважав стрижнем навчально-виховного процесу. Водночас усі творчі вправи, пояснення, тексти носили науковий характер, тому що автор підручника „із мовознавства почерпнув основні принципи і на

елементарному матеріалі в найпростішій формі, не порушуючи науковості, зумів реалізувати їх” [9, с. 4].

При укладанні системи вправ для вивчення орфографії О. Зачиняєв послуговувався досягненнями психології. Одним із головних чинників, що сприяють кращому оволодінню мовою, є емоційність, тому О. Зачиняєв рекомендував учителям надавати своїм урокам яскравого емоційного забарвлення, апелювати до почуттів учнів. Педагог навчав: „Психологія навчання говорить про те, що із усіх вражень, які отримує людина, найдовше залишаються ті, що були викликані найсильнішими подразниками, часто повторювалися чи перебували в асоціаціях із іншими явищами свідомості” [9, с. 4]. На основі цього автор закликав при вивченні якогось предмету залучати усі прояви людської психіки.

О. Зачиняєв виробив окремі рекомендації щодо кращого засвоєння учнями орфографічних знань. На його думку, воно повинно сприяти збагаченню пам'яті рухомими образами слів та належній координації дрібної моторики руки. Незалежно від того, який тип запам'ятовування притаманний учневі, останній повинен закріплювати певне мовне явище рухами. Одним із найкращих факторів сприймання графічного зображення слів є тренування зорової пам'яті, тому О. Зачиняєв пропонував працювати над її вдосконаленням, рекомендував широко використовувати переписування із готових мовних шаблонів.

Окріме місце у вченні О. Зачиняєва відведено критиці неправильних методів, які часто використовувалися вчителями. Зокрема, він застерігав від частого написання диктантів. Автор мотивував це невідповідністю вимови слів їх графічному відображенню. Також О. Зачиняєв виступав проти такого виду вправ, як виправлення помилок у неправильно написаних словах. Демонстрація двох слів (правильного і неправильного) спричиняє негативний ефект у психіці: дитина може запам'ятати написання останнього: „Виправлення помилок, як спосіб навчання орфографії, є із психологічної точки зору цілком недопустимим, оскільки у зоровій пам'яті школяра формуються два або декілька зорових образи одного і того ж слова” [9, с. 6]. Третьою недоцільною вправою, на думку педагога новатора, було переписування тексту, надрукованого із пропущеними літерами. Негативною рисою викладання педагог вважав написання окремих слів та фраз, взятих із творів відомих письменників. Подібного роду вправи він називав нудною та не розумною роботою. На противагу цьому давав рекомендацію працювати із цілими творами, що викликало значний інтерес, позитивні враження та схвалення школярів.

У результаті проведеного дослідження та спостережень над розвитком мовленнєвих знань, умінь та навичок вчений прийшов до висновку, що найбільш вмотивованим є прийом копіювання писаного тексту, що найбільше фіксує в пам'яті слова, які з часом потрібно часто відтворювати.

Як пояснював О. Зачиняєв, у тогочасній літературі не було підручників, котрі б відповідали подібним вимогам, тому він вирішив видати „Орфографічні прописи”. У своїй книзі автор зібрав цілі художні твори, що були доступні розумінню учні, подані писаними літерами та укладені згідно виробленої ним орфографічної системи.

Згідно із дослідженнями сучасних науковців, вони сприяють міцному і глибокому засвоєнню знань, умінь і навичок і є з точки зору психології „встановленням смислових асоціацій (зв'язків) між новими знаннями та раніше засвоєними” [1, с. 365]. Психолого-педагогічна система навчання О. Зачиняєва акцентувала увагу на частому повторенні окремих мовних явищ. Аналіз матеріалів „Орфографічних прописів” засвідчив, що автор широко використовував народно-художні твори – прислів'я та приказки: *Конь ворону не родня. Либо конь, либо я вон. Свой угол всего краше. И у ос есть мед. Упруг, как сталь. Худ стал, от людей отстал. Ни привета, ни ответа. Не торопись отвечать, торопись слушать. Хлеб – всему голова.*

Окрім жанрів народного епосу, які автор назвав проявами народного генію, він підібрав статті та вірші. Останні однак не вирізнялися глибоким ліризмом, але містили багато цікавих орфографічних норм. Учні переписували твори „Пісня” С. Дрожжина, „Звір та чоловік”, „Ванька” Л. Толстого, „Мати та діти” А. Майкова, „Улюбленці” І. Білоусова. Значного поширення у книзі набули народні казки. Школярі знайомилися із „Ріпкою”, „Курочкою Рябою”, „Лисицею та Журавлем”.

Усі вправи були цікавим та емоційно-насиченими, оскільки автор намагався „правильно спрямувати увагу учнів легко фіксувати в своїй пам'яті зорово-рухові образи слів, поступово навчаючи їх писати автоматично” [9, с. 7]. На думку О. Зачиняєва, грамотною була не та дитина, котра знала правила, однак писала із помилками, а учень, котрий міг писати швидко та без помилок.

Отже, вироблена на початку ХХ століття новітня система оволодіння знаннями засвідчила про постійний пошук та вдосконалення форм і методів навчання тогочасними педагогами. Особливою популярністю у країнах Європи (Німеччина, Англія, Франція) користувалася експериментальна педагогіка. Її виникнення було обумовлене „виникненням спеціальних центрів психологічних і педагогічних досліджень, всі положення якої були обґрунтовані даними емпіричних спостережень і спеціально поставленого експерименту” [5, с. 598]. Новостворена теорія знайшла своїх послідовників в Україні та Росії, які розробляли власні авторські методики та підручники, що ґрунтувалися на спостереженнях психологів та вчителів. Зокрема, методика О. Зачиняєва поєднувала досягнення психології, мовознавства та педагогіки. Питання взаємозв'язку педагогіки та психології залишаються актуальними і сьогодні. Нинішні науковці теж наголошують на широкому залученні психологічних особливостей дитини, під якими „розуміють

стійкі індивідуально-психологічні особливості людини, які характеризують її як особистість чи індивідуальність і виявляються у поведінці» [2, с. 508].

Аналіз основних положень теорії О. Зачиняєва дозволив виділити окремі рекомендації вчителям щодо використання педагогічного досвіду педагога-психолога у сучасних школах України:

- у роботі з учнями слід злучати чуттєві та раціональні форми пізнання дійсності (увагу, відчуття, пам'ять, мислення, уяву);

- необхідно враховувати емоційні стани та психологічні особливості дитини (темперамент, характер, здібності, задатки);

- потрібно підбирати вправи відповідно до віку та інтересів школярів;

- слід працювати над розвитком уяви, творчих здібностей та креативності підростаючого покоління;

- необхідно використовувати надбання етнопедагогіки та кращих досягнень в галузі літератури;

- дотримуватися науковості, систематичності, послідовності, зв'язку навчання із життям, емоційності та диференційованого підходу.

Широке використання знань психології у навчальному процесі минулого та посилення інтересу до неї свідчить про її важливість у роботі вчителя-предметника. Вивчення закономірностей психологічного розвитку особистості учня і шляхів задіяння психіки у вивченні певних дисциплін значно полегшує процес оволодіння знаннями, що підтвердила психо-педагогічна система О. Зачиняєва.

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с. **2.** Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології та педагогіки: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2006. – 520 с. **3.** Лук'янова В. Т. Розвиток експериментальної педагогіки в Україні у 20-30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Т. Лукянова. – Харків, 2013. – 20 с. **4.** Лисенко Л. О. Становлення та розвиток експериментальної педагогіки в розвинутих країнах Заходу (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Л. О. Лисенко: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л. О. Лисенко. – Харків, 2013. – 20 с. **5.** Волкова Н. П. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2007. – 616 с. **6.** Зачиняєв А. Азбука-творчество [Текст] / сост. А. Зачиняєв; рис. И. Я. Билибина, А. Л. Пятигорского и др.]. – СПб.: Новая шк. Тип. т-ва А. Ф. Маркс., 1910. – 9 л. **7.** Зачиняєв А. Букварек: прямой рукопис. шрифт / А. Зачиняєв. – СПб.: Изд-во журн. «Обновление шк.», 1912. – 64 с. **8.** Зачиняєв А. Златоцвет: кн. для чтения и для списывания. Ч. 1, 2 / сост. А. Зачиняєв. – 2-е изд. – СПб.: Ред. журн. «Обновление шк.», 1913-1916. **9.** Зачиняєв А. Психологическая система обечения. Орфографическая пропись. – Петроград, 1915. – 49 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Дем'янчук А. С.